

लोखंड-कोळसा उद्योग

MPSC Group B व C तसेच तलाठी

संपूर्ण One-Liner Revision

◆ लोखंड व पोलाद उद्योग

लोखंड-पोलाद उद्योग हा मूलभूत व अवजड उद्योग मानला जातो.

लोखंड-पोलाद उद्योगाला इतर उद्योगांचा आधारभूत उद्योग म्हटले जाते.

लोखंड-पोलाद निर्मितीसाठी प्रमुख कच्चा माल — लोहखनिज, कोकिंग कोळसा, चुनखडी व मँगनीज.

लोहखनिज हा लोखंड-पोलाद उद्योगातील प्रमुख कच्चा माल आहे.

कोकिंग कोळसा भट्टीमध्ये इंधन तसेच अपचायक म्हणून महत्त्वाचा असतो.

चुनखडी अशुद्धता दूर करण्यासाठी फ्लक्स म्हणून वापरली जाते.

मँगनीज पोलादाची गुणवत्ता सुधारण्यास मदत करते.

लोखंड-पोलाद उद्योगाच्या स्थानावर कच्चा माल, ऊर्जा, पाणी, वाहतूक, बाजारपेठ व भांडवल यांचा प्रभाव असतो.

भारतातील आधुनिक लोखंड-पोलाद उद्योगाची सुरुवात टाटा आयर्न अँड स्टील कंपनी (TISCO) मुळे झाली.

TISCO ची स्थापना 1907 मध्ये जमशेदपूर येथे झाली.

TISCO चे संस्थापक जमशेदजी टाटा होते.

जमशेदपूर हे झारखंडमधील प्रमुख लोखंड-पोलाद केंद्र आहे.

भारतातील प्रमुख पोलाद केंद्रे — जमशेदपूर, भिलाई, राउरकेला, दुर्गापूर, बोकारो, विशाखापट्टणम, सेलम, विजयनगर.

भिलाई पोलाद प्रकल्प छत्तीसगडमध्ये आहे.

भिलाई पोलाद प्रकल्पाची स्थापना सोव्हिएत संघाच्या सहकार्याने करण्यात आली.

राउरकेला पोलाद प्रकल्प ओडिशामध्ये आहे.

राउरकेला प्रकल्पाला जर्मनीचे सहकार्य मिळाले.

दुर्गापूर पोलाद प्रकल्प पश्चिम बंगालमध्ये आहे.

दुर्गापूर प्रकल्पाला ब्रिटनचे सहकार्य मिळाले.

बोकारो पोलाद प्रकल्प झारखंडमध्ये आहे.

बोकारो प्रकल्पाला सोव्हिएत संघाचे सहकार्य मिळाले.

विशाखापट्टणम पोलाद प्रकल्प आंध्र प्रदेशात आहे.

विशाखापट्टणम हा भारतातील महत्त्वाचा किनारी पोलाद प्रकल्प आहे.

सेलम पोलाद प्रकल्प तामिळनाडूमध्ये आहे.

विजयनगर पोलाद प्रकल्प कर्नाटकमध्ये आहे.

भारतातील लोखंड-पोलाद उद्योगाचा प्रमुख पट्टा झारखंड-ओडिशा-छत्तीसगड-पश्चिम बंगाल परिसरात विकसित झाला आहे.

◆ कोळसा उद्योग

कोळसा हा भारतातील प्रमुख पारंपरिक जीवाश्म इंधनांपैकी एक आहे.

कोळशाचे प्रमुख प्रकार — अँथ्रासाइट, बिटुमिनस, लिग्नाइट व पीट.

अँथ्रासाइट हा सर्वाधिक कार्बनयुक्त व उच्च दर्जाचा कोळसा आहे.

भारतात आढळणारा प्रमुख कोळसा — बिटुमिनस कोळसा.

लिग्नाइटला तपकिरी कोळसा म्हणतात.

भारतातील प्रमुख लिग्नाइट क्षेत्र — नेवेली, तामिळनाडू.

कोळशाचा उपयोग वीजनिर्मिती, लोखंड-पोलाद, सिमेंट व इतर उद्योगांमध्ये केला जातो.

भारतातील कोळशाचे मोठे साठे प्रामुख्याने गोंडवाना खडकसमूहात आढळतात.

भारतातील प्रमुख कोळसा उत्पादक राज्यांमध्ये झारखंड, ओडिशा, छत्तीसगड, पश्चिम बंगाल व मध्य प्रदेश यांचा समावेश होतो.

झरिया हे झारखंडमधील प्रसिद्ध कोळसा क्षेत्र आहे.

राणीगंज हे पश्चिम बंगालमधील महत्त्वाचे कोळसा क्षेत्र आहे.

बोकारो हे झारखंडमधील महत्वाचे कोळसा क्षेत्र आहे.

तालचर हे ओडिशातील प्रमुख कोळसा क्षेत्र आहे.

कोरबा हे छत्तीसगडमधील प्रमुख कोळसा क्षेत्र आहे.

सिंगरौली हे मध्य प्रदेश-उत्तर प्रदेश सीमेवरील महत्वाचे कोळसा क्षेत्र आहे.

कोळसा खाणकामाचे प्रमुख प्रकार — भूमिगत खाणकाम व खुल्या खाणीचे खाणकाम.

भारतातील ऊर्जा क्षेत्रात कोळशाचे महत्त्व मोठे आहे.

कोळशाच्या ज्वलनामुळे कार्बन डायऑक्साइड, सल्फर डायऑक्साइड व इतर प्रदूषकांचे उत्सर्जन होऊ शकते.

परीक्षेसाठी अत्यंत महत्वाचे जोड

लोहखनिज → लोखंड-पोलाद उद्योग → कोकिंग कोळसा → ऊर्जा → वाहतूक → यंत्रसामग्री → औद्योगिकीकरण

झरिया — कोळसा

नेवेली — लिग्नाइट

जमशेदपूर — टाटा पोलाद

भिलाई — सोव्हिएत सहकार्य

राउरकेला — जर्मन सहकार्य

दुर्गापूर — ब्रिटिश सहकार्य

बोकारो — सोव्हिएत सहकार्य

विशाखापट्टणम — किनारी पोलाद प्रकल्प